

שמעון זאב מוהליבר

משני קצות הגשר הציוני

בנימין זאב הרצל והרב שמואל מוהליבר: על ידידות והערכה

אחיעזר ארקין

אולם שיתוף הפעולה הפורה, ההערכה ההדדית והקשר בין השניים, מאירים באור חדש את פועלם של שני האישים הדגולים גם יחד.

"לכל נכשל חס ושלום במפעלנו זה"

כאשר החל הרצל בפעילותו הציונית כבר היו בארץ 18 מושבות, ובהן עשרות אלפי יהודים. הרצל עצמו שמע לראשונה על פעילותו הענפה של הרב מוהליבר לביסוס היישוב היהודי בארץ ישראל מפיו של מנחם אוסישקין, שהגיע לבקרו בווינה במאי 1896. בפגישתם דנו השניים במצבם של יהודי רוסיה ובהיערכות לקיום הקונגרס הציוני הראשון. הרצל, שראה חשיבות רבה בייצוג יהודי רוסיה בקונגרס, ביקש להזמין לקונגרס גם את הרב הקשיש, שהיה בעיניו דמות מפתח בקרב יהודי רוסיה.

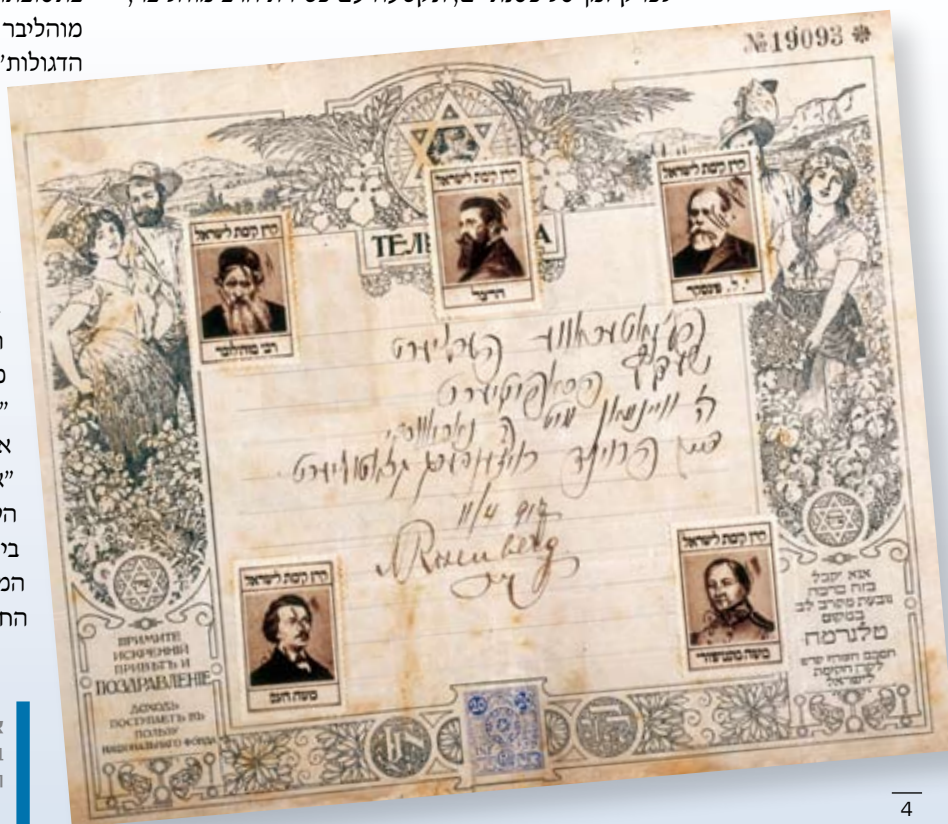
בתשובתו להזמנת "האישי המצוין ומאוד נעלה" כתב מוהליבר להרצל כי הוא "מחבק אותך מרחוק על פעולותי הדגולות", והביע תקווה כי הרצל וחבריו "לא ינומו ולא ישקטו עד אשר ירימו את כבוד ישראל בגויים לישוב שאנן על נחלתו, וה' אלוקי ישראל יהיה בעזרם". ואולם, ציון הרב, בשל בריאותו הרופפת יקשה עליו להשתתף בקונגרס, ולפיכך יעשה הוא מאמץ לשגר לקונגרס דמות מכובדת אחרת לייצוג יהודי רוסיה.

בשנת תרנ"ז (1897) שוב הצטלבו דרכיהם של השניים. באותה השנה נתקלה המושבה הקטנה משמר הירדן בקשיים כלכליים, והוועד הפועל של "חובבי ציון" ביפו פנה לאגודות "חובבי ציון" ברחבי אירופה בבקשת עזרה. בין מקבלי הפנייה הייתה גם "אגודת ציון" בווינה שבראשה עמד הרצל, שבאותה העת החל בפעילותו הציונית מעשית. הרצל, שלמד בינתיים להכיר את תרומתה של "חיבת ציון" להקמת המושבות החדשות וביסוסן, והתוודע לדמותו של הרב, החליט לפנות שוב אל הרב מוהליבר, הפעם בבקשת

מי היה "הציוני המדיני הראשון"?

הרב שמואל מוהליבר (1824-1898) כונה בפי רבים "ראשון וראשון לחובבי ציון", מאחר שהיה ממחוללי תנועת "חיבת ציון" ואחת הדמויות המרכזיות בחידוש ההתיישבות היהודית בארץ ישראל בעת החדשה. פעילותו של הרב מוהליבר למען יישוב ארץ ישראל החלה כבר בשנת תרל"ה (1875), במסגרת פעילותו ב"קרן מזכרת משה מונטיפיורי". רק כ-20 שנה לאחר מכן עלה על בימת ההיסטוריה בנימין זאב הרצל, שהתמקד בפעילות מדינית בין-לאומית נרחבת ובכינוס הקונגרסים הציוניים הראשונים, שאליהם הגיעו נציגים מכל קצות העולם היהודי. לפיכך מעניין להיווכח שהרצל – אבי "הציונות המדינית" – ראה דווקא ברב מוהליבר את "הציוני המדיני הראשון". פעילותם הציונית של הרב מוהליבר ושל הרצל חפפה רק לפרק זמן של כשנתיים, ונקטעה עם פטירת הרב מוהליבר,

מברק ברכה מרוסיה, 1917, בראשו בולי קק"ל של הרצל והרב מוהליבר (אוסף משפחת גרוס, תל אביב; בית התפוצות)

אחיעזר ארקין הוא צאצא למייסדי המושבה מזכרת בתיה, מייסד ומנהל "ציוני דרך" – המדרשה למורשת הציונות, הפועלת במושבה.

חיילים בדמות הרצל מול זקנים יהודים
("אבות ובנים", א"מ ליליין, 1904)

הכוונה כיצד לעזור למשמר הירדן. מכתבם של הרצל וחבריו אל הרב נכתב הפעם בעברית: "מדעתנו כי נהירין לו דרכי הרעיון והליכותיו עד כה, הננו מבקשים עצה מפיו, יען כי הוא הצעד הראשון שאנו עושים בעזרת השם בענייני היישוב ואין אנו בקיאים כל כך ומתיירים אפוא לבל נכשל חס ושלום במפעלנו זה".

בהמשך המכתב ביקשו מהרב לעורר את "חובבי ציון" ברוסיה להשתתף בקונגרס הציוני הראשון העומד להתכנס, הן מחמת ניסיונם של "חובבי ציון" במפעל ההתיישבות בארץ, הן בשל רצונו של הרצל כי בקונגרס יהיה ייצוג לכל ארצות הפזורה היהודית לגוניה. כן סבר הרצל כי שיתוף "חובבי ציון" מרוסיה, שהיו ברובם בעלי השקפה מסורתית ודתית, ובמיוחד השתתפותם של רבנים דוגמת הרב מוהליבר, תקרב גם את הציבור האורתודוקסי למפעל הציוני. בעקבות הפנייה החוזרת פירסם המזרחי, שהרב מוהליבר הקים ועמד בראשו, חוזר אל "חובבי ציון" הקורא להשתתף בקונגרס. בחוזר, שפורסם בכ"ה באייר תרנ"ז, צוטט המכתב שכתב הרצל, הכולל את הגדרת "חובבי ציון" ברוסיה כ"חלוצים הראשונים" אשר עברו לפני המתנה. אלא שבפתח הדברים ובסיומם הוסיף הרב קביעה שחידדה מעט גם את ההבדלים בינו לבין הרצל, תוך שהוא כותב ש"חובבי ציון" ברוסיה אינם רק "החלוצים הראשונים" – כהגדרת הרצל – אלא "גם המתנה בעצמו וגם המאסף ההולך אחריו".

בגיליון השלישי של ביטאון התנועה הציונית "די ועלטי" (18.6.1897), פרסם הרצל מאמר מערכת על הרב מוהליבר, הסוקר את פועלו למען יישובה של ארץ ישראל ולמציאת מענה למצוקות העם היהודי. אגודת "חובבי ציון" הראשונה,

ועידת קטוביץ (1884). יושב רביעי משמאל: הרב מוהליבר

שהוקמה ב-1882 בוורשה בידי הרב, כונתה במאמרו של הרצל "הארגון הציוני הראשון"; ועידת קטוביץ של "חובבי ציון", שהתכנסה ב-1884, כונתה "הקונגרס הציוני הראשון". הרצל, כך מתברר, ביקש לצייר את הציונות המדינית החדשה כהמשכה של פעילות ציונית ענפה ורבת שנים, אולי גם על מנת לקרב אליו את אלה שהזדהו עם דמויות כגון הרב מוהליבר וחבריו, שאת פעילותו – הוא לא הכירו כלל.

הרב מוהליבר והקונגרס הציוני

לקראת הקונגרס הציוני הראשון שלח הרצל את יהושע בוכמיל כשליח מטעמו לעשות נפשות ברחבי רוסיה למען הקונגרס. בוכמיל פגש גם את הרב מוהליבר בביאליסטוק ושמע ממנו שוב על תמיכתו בפעילותו של הרצל, בצד אזהרה שלא להסתמך רק על תמיכת המעצמות:

באותה שעה היה כבר חולה מסוכן, בכל זאת דברו על ארץ ישראל "בהגיגו תבער אש" [...] הוא הביע את שמחתו הגדולה על סימני התחיה הלאומית שנראו בתוך אחינו המערביים, אולם פקפק מאד בחשיבות הבטחותיה של ממשלת תורכיה לד"ר הרצל [...] אנגליה, צרפת ואמריקה – ממלכות אלו יעזרו לנו לשוב לארץ ישראל כשיגיע "הקץ" ויעלה רצון מאת אבינו שבשמים. אנו צריכים להיות מוכנים ומזומנים לשעה זו, אנו צריכים להזכיר לעמנו השכם והזכר שלפנים ישב בארץ ישראל, אנו צריכים להחיות בלבו את החפץ לשוב לארץ אבותינו. ואם רצון זה יתעורר באמת בעם אז יסייעו לו גם מן השמים.

למרות הסתייגותו מדרכי פעולתו של הרצל, עבד הרב לילות כימים למען הקונגרס והצלחתו – ואכן, את יהודי רוסיה ייצגו בקונגרס כ-80 צירים, כמעט מחצית מסך צירי הקונגרס. במכתביו להרצל לקראת הקונגרס חיזק הרב מוהליבר את רוחו מול הקשיים שעל דרכו, המתעוררים גם מבפנים: באותה עת יצא ועד ארגון רבני גרמניה במחאה חריפה על הקונגרס ועל הציונות בכלל, ובגילוי הדעת שפרסמו נאמר כי השאיפות להקמת מדינה יהודית בארץ ישראל "עומדות בניגוד לייעודיה המשיחיים של היהדות" וכי "הדת היהודית מחייבת את מאמיניה לשרת בכל נפשם ובכל מאודם את המולדת שאליה הם שייכים". בתגובה תקף הרצל את ועד רבני גרמניה במאמר ב"די ועלט", ולעומתם שיבח את הרבנים שעמדו לימינו, בראשם הרב מוהליבר, כ"אִישִׁים אצילי רוח [...] העומדים בתוך תוכו של העם, במקום שהוא נרדף ביותר".

כאמור, הרצל ראה חשיבות רבה בהשתתפותו של הרב מוהליבר בקונגרס והפציר בו להגיע לבזל ולהשתתף בדיונים. ואולם רופאיו של הרב אסרו עליו את הנסיעה. ולכן שיגר באמצעות נכדו, ד"ר יוסף מוהליבר, מכתב ברכה לבאי הקונגרס. המכתב, שבו פירט את עיקרי משנתו

הלאומית-ציונית, הוקרא במלואו במעמד פתיחת הקונגרס ועשה רושם עז על הנאספים. קביעתו המשמעותית ביותר של הרב הייתה כי על כל בני ציון לחיות "באהבה ואחוה גמורה, אף כי חלוקים בדעותיהם בדברים שבין אדם למקום". זאת, למרות שלדיו "יסוד חיבת ציון הוא לנצור את התורה כולה כפי שהיא מורשה לנו דור דור בלי כל גרעון ותוספת". בסיום הקראת המכתב פרצו באי הקונגרס בתשואות נרגשות, ולאחר הקונגרס תורגם המכתב לכמה שפות והופץ באלפי עותקים.

"שכם אחד בלי פירוד, באהבה גמורה ובאחדות שלמה"

הקונגרס בחר ברב מוהליבר להיות אחד מארבעת המורשים לניהול העבודה הציונית ברוסיה. שליח מיוחד מטעם הרצל נשלח לביאליסטוק להודיע לו על בחירתו ולהפציר בו שיקבל את התפקיד. באותה העת היה הרב כבר חולה מאוד, אך על אף בריאותו הרופפת החליט לכבד את החלטת הקונגרס הציוני וכתב אל "הד"ר הנפלא באהבתו הגדולה לעמו וארצו הערצל נ"י": "מכתבכם הנכבד קיבלתי. רב תודות לכם על אשר כבדתם אותי להימנות לחבר בין דורשי ציון וירושלים בל"ג [=בלי נדר], כל מה שיהיה בכחי לעשות לטובת עמנו וארצנו לא אמנע מלעשות כי רוחי ונפשי נתונים להם [...] ויהיה נועם ה' עליכם ויופיע על פועליכם להצלחת עמו וארצו".

בשארית כוחותיו החל בהכנות ליצירת המסגרת הארגונית של ההסתדרות הציונית, ולשם כך כינס בביאליסטוק בחשוון תרנ"ח (1897) אספה שבה השתתפו כ-50 איש מ"חובבי ציון". אמנם הרב עצמו לא יכול היה להשתתף באספות שנערכו במהלך היום, אולם מדי ערב התכנסו בביתו וראש האספה היה מסכם את ענייני היום. באספה התקבלו החלטות שעסקו בארגון התנועה הציונית ברוסיה, וכן אושר המזרחי"י בראשות הרב מוהליבר כ"מרכז הרוחני" של התנועה הציונית.

בחליפת המכתבים שבין הרב מוהליבר ובין הרצל לאחר הקונגרס בבזל התייחסו השניים לכמה נושאים, בהם החלטתו של הרצל להוציא עיתון מטעם התנועה הציונית ("הצעתך להוציא לאור עתון גדול חשובה בעיני מאד כדי להגשים את מטרתנו. אני מצדי אעשה הכל") ולהקים את בנק אוצר ההתיישבות ("לדעתי צריך קודם כל ליכות בתמיכה בנקאים יהודים בעולם המסחרי בלונדון בייסוד הבנק [...] אני מאמין ומקווה שהבנק היהודי יקום למרות כל הקשיים ויזכה בתמיכה ואהדה של כל הלבבות ויעזור לגאולת הארץ").

יומיים לפני פטירתו אישר הרב מוהליבר את החזר שנכתב לבקשת הרצל בדבר חשיבות הקמתו של הבנק. דבריו אלה היו האחרונים לפני פטירתו, והיוו את צוואתו הרוחנית: "כן אחים נכבדים, עבודה רבה לפנינו ועלינו לעבוד ולעבוד

חברי "השומר
הדתי" בקבר הרב
מוהליבר, 1929
(TM8°4775, אוסף
התמונות, הספרייה
הלאומית, ירושלים)

חברי "בני-עקיבא"
בקבר הרב מוהליבר
במזכרת בתיה, 1993
(צילום: יחיאל הורביץ)

ישראל ונטמנו בבית העלמין של המושבה מזכרת בתיה,
שאת הקמתה יזם.

לעיון נוסף:

1. י"ל הכהן פישמן (עורך),
ספר שמואל, ירושלים
תרפ"ג.
2. ח' רחוק, "הרב שמואל
מוהליבר: החלוץ ההולך
לפני המחנה", ש' רז
(עורך), קובץ הציונות
הדתית, ד (תשס"ב),
עמ' 597-618.
3. י' שלמון, אם תעירו ואם
תעוררו: אורתודוקסיה
במצרי הלאומיות, ירושלים
2006.

בלי לאות ובלי הרף, עלינו לעבוד שכם אחד בלי פירוד,
באהבה גמורה ובאחדות שלמה..."

הרב מוהליבר נפטר בי"ט בסיוון תרנ"ח, כשלושה חודשים
לפני כינוס הקונגרס השני בבזל. בנאום הפתיחה שלו
העתיר הרצל פעם נוספת מילות הערכה על ידידו שנפטר
זה עתה:

באחרונה הרשוני נא להזכיר את שם הרב הגאון, אשר
בריתו הנאמנת לנו היתה אחת הסבות לתנועה כבירה
בארצות המזרח, הלא הוא הרב ר' שמואל מוהליבר
ז"ל, אשר בדרכי חייו הנעלים, באהבתו העזה לרעיונו
ובנדבת רוחו אשר הקריב על מזבח תנועתנו זכה לשם
עולם בקרבנו, לשם עולם אשר לא יכרת.

הגאון רבי שמואל מוהליבר, בהיותו אחד הרבנים היראים
והחרדים ובכל זאת גם חובב ציון בכל נפשו ומאודו,
הראה גלוי לכל את אמנותו בדבר אשר רבים עוד דורשים
ראיות על אמתתו. הוא לא זכה לראות קץ שאיפיונינו
ותכליתן אולם דעתנו אנחנו נחה בזה, שיודעים אנו, כי
הזקן הנכבד הזה זכה לראות בסוף ימיו את האור, אשר
כמונו כמוהו מאמינים אנו, כי שמש זורח היא לנו.

העלאת עצמות הרצל והרב מוהליבר לארץ ישראל

הרב שמואל מוהליבר נקבר בביאליסטוק. במהלך השואה
חולל קברו, נותף ה"אוהל" שנבנה מעליו ושנים רבות לא
נודע מקום קבורתו. יסודות ה"אוהל" נתגלו בשנת תשנ"א
(1991), וכך, 42 שנה לאחר העלאת עצמות הרצל לארץ,
בג' בכסלו תשנ"ב, הועלו גם עצמות הרב מוהליבר לארץ

* תודה לפרופ' דורון נידרלנד על תרגום המכתבים מגרמנית.